

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ

МЕДЕТБЕКОВА П.Т.,

medet_73@mail.ru

Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

«Флагман» бағдарламасы бойынша орыс тілін үйренуге келген американдық студенттердің ішінен қазақ тіліне деген қызығушылықтары артып, ниет білдірген. Екінші жыл қазақ тілі факультатив сабақ ретінде оқытылып келеді. Қазақ тілін және қазақтың мәдениетіне деген құрметтері ерекше екенін атап өту керек.

Жалпы тіл үйренуде мәдениеттің атқаратын рөлі орасан екені белгілі және ол жайында көптеген нақты мысалдар келтіруге болады. Сондықтан да қай тілді үйренсеңізде мәдениетінен аттап өту мүмкін емес.

Аптасына екі рет өтетін қазақ тілі сабағы бойынша нақты лексикалық тақырыптар мен фонетикадан бастап, сөздік қор сабақ тақырыбына сай құралып, сонымен қатар грамматикасы бойынша материалдар алдын ала белгілі болғанымен студенттердің қызығушылықтарына байланысты түрлі тақырыптар мен материалдар да қарастырылып отырады. Қазақ тілі пәнінің негізгі мақсат, біріншіден факультатив сабақ болғандықтан да, яғни уақыттың аздығына байланысты қарым-қатынасқа қажетті минимум судер мен сөздік қорларды меңгерту. Сондай-ақ, қоғамда сәлемдесі, қоштасу, өзі жайында және өзгеден кім екенін сұрап, айта алу болып табылады. Американдық студенттердің қазақ жерінде жүргендіктен де көп жағдайлар қызықтыратыны анық. Мысалы, қазақ халқының ұлттық тағамдары, әндері мен ұлттық аспаптары, жалпы болмысы, табиғатына қатысты сұрақтар сабақ барысында өте көп қойылып отырады.

Мүмкіндігінше қазақ тілінің орыс тілінен, ағылшын тілінен ерекшелігін, ұқсастықтарын айту барысында мәдениетіне тоқталмай өту мүмкін емес. Мысалы, қазақ тіліндегі сәлемдесу, қал-жағдай сұрасуда негізгі қолданылатын сөздік қорлар (жас ерекшелігіне, қызметіне немесе лауазымына т.б.), қоштасу үлгілері бірінші сабақтан басталады. Қазақ тіліндегі «кім?, не?» сұрау есімдіктерінің орыс тілінен ерекшеліктері, оларға көптік жалғауларының жалғануы орыс тілінде кезеспейтіні айтылады. Осы тұста айтып өткеніміздей «көптік жалғауына және есептік сан есімдерге» арналған сабақ үлгіміз төмендегідей

Көптік жалғау және есептік сан есім

	<i>добавляются к твердым гласным</i>	<i>добавляются к мягким гласным</i>	
Гласные и сонорные <i>р, й, у</i>	- ЛАР	- ЛЕР	бала+лар терезе+лер
Звонкие <i>з, ж</i> и сонорные <i>л, м, н, ң</i>	- ДАР	- ДЕР	қыз+дар киім+дер
Глухие и звонкие <i>б, в, г, д</i>	- ТАР	- ТЕР	кітап+тар сурет+тер

Формы множественного числа имен существительных образуются с помощью окончаний множественного числа **-лар/лер, -дар/дер, -тар/-тер**. Множественные категории имен существительных образуются тремя способами:

1. Слова, образованные прибавлением к основе или к производной основе множественных окончаний: **-лар/лер, -дар/дер, -тар/-тер**. Например: *аналар+лар, әже+лер, даңғыл+дар, үстел+дер, қасық+тар, көлік+тер*.

2. 1. При помощи парных слов образуются собирательные, группирующие, обобщающие понятия. Например: *ата-ана, бала-шаға, ауыл-аймақ, ыдыс-аяқ, азық-түлік*;

2.2. Существительные, стоящие после таких слов как *көп, аз, біраз, біршама, бірталай, бірнеше, қыруар* могут не принимать окончаний множественности. Например: *көп студент, біраз тапсырма, біршама кітап, бірталай ән, бірнеше зат, қыруар жұмыс*, т.б.

2.3. Если существительное сочетается с предшествующим ему количественным числительным, то оно не принимает окончаний множественности. Например: *бес қыз, үш кітап, жиырма жігіт, елу студент*.

3.1. Названия различных однородных предметов, которые не подлежат счету, воспринимаются во множественном числе. Например: *су, ауа, жер, қар, тұз, нан, су, сүт, айран, ет*, т.б.

3.2. Названия растений не принимают окончаний множественности. Например: *арпа (ячмен), сұлы (овес), бидай (пшеница), мақта (хлопок)*, т.б.

Есте сақтаңыздар. Запомните.

В словах где есть и твердые и мягкие слоги, нужно ориентироваться на последний слог. Мысалы: *кітап, мұғалім*, т.б. сынды сөздер.

1-жаттығу. Төмендегі сөздерге көптік жалғауларын жалғаңыздар.

Мектеп(тар/тер), жаңалық(тер/тар), оқушы(лер/лар), студент(тар/тер), институт(тер/тар), ғимарат(тер/тар), мамандық(тер/тар), ұлт(тер/тар), ұл(дер/дар), қыз(дер/дар), орын(дер/дар), әріптес(тар/тер), маман(дер/дар), заңгер(лар/лер), қаржыгер(лар/лер), есепші(лар/лер), іні (лер/лар), дәрігер(лар/лер), жанұя(лар/лер), үй(лар/лер), құрбы(лар/лер), пәтер(лар/лер).

Аударыңыздар. Переведите.

Друзья, старшие братья, младшие братья, младшие сестры (для мужчин), младшие сестры (для женщин), дети, отцы, матери, ст.сестры, книги, тетради, дома, учителя, родственники, комнаты, птицы, улицы, деревья, города, окна, языки, цветы, магазины, вопросы.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ. Обратите внимание.

В казахском языке вопросы *КІМ? (кто?) НЕ? (что?)* имеют множественное число **КІМ? КІМДЕР? (кто?)** отвечает только человек.

На вопросы **НЕ? НЕЛЕР? (что?)** отвечают все одушевленные (животные, насекомые, птицы) и неодушевленные предметы

2-жаттығу. *Напишите в один столбик слова, которые отвечают на вопрос КІМ? (кто), в другой столбик слова, которые отвечают на вопрос НЕ? (что?)*

Мектеп – школа, *жаңалық* – новость, *оқушы* – ученик, *студент* – студент, *институт* – институт, *мысық* – кошка, *мамандық* – профессия, *ұлт* – национальность, *ұл* – мальчик, *қыз* – девочка, *дәрігер* – врач, *жанұя* – семья, *үй* – дом, *құрбы* – подруга, *пәтер* – квартира, *дос* – друг, *аға* – старший брат, *іні* – младший брат, *қарындас* – младшая сестра (для мужчин), *сіңлі* – младшая сестра (для женщин), *бала* – ребенок, *әке* – отец, *ана* – мать, *әпке* – ст.сестра, *кітап* – книга, *дәптер* – тетрадь, *ұйым* – организация, *ұжым* –

коллектив, бөлме – комната, құс – птица, көше – улица, ағаш – дерево, қала – город, терезе – окно, тіл – язык, ит – собака, гүл – цветок, дүкен – магазин, сұрақ – вопрос.

№№	КІМ?	№№	НЕ?

3-жаттығу. *Напишите в один столбик слова, которые отвечают на вопрос КІМДЕР? (кто?), в другой столбик слова, которые отвечают на вопрос НЕЛЕР? (что?)*

Ағаштар, адамдар, құстар, үйлер, көшелер, әріптестер, достар, құрбылар, үстелдер, балалар, ұлдар, мысықтар, қыздар, иттер, сабақтар, мұғалімдер, жігіттер, көліктер, қалалар, сұрақтар, мамандар, ойыншықтар, ойындар

Есептік сан есім. Количественные числительные.

Количественные числительные отвечают на вопрос *НЕШЕ? ҚАНША? (сколько?)*

Бір – один, екі – два, үш – три, төрт – четыре, бес – пять, алты – шесть, жеті – семь, сегіз – восемь, тоғыз – девять, он – десять, жиырма – двадцать, отыз – тридцать, қырық – сорок, елу – пятьдесят, алпыс – шестьдесят, жетпіс – семьдесят, сексен – восемьдесят, тоқсан – девяносто, жүз – сто, мың – тысяча.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗДАР.

Он бір – одиннадцать
Жиырма бір – двадцать один
Жүз он – сто десять
Екі мың – две тысяча

Есептік сан есімдер – в предложении употребляются перед существительными и выступает в качестве определения, определяемое слова (существительное) всегда в единственном числе. **Мысалы:** *бір үстел, жеті орындық, он жеті кітап, қырық тоғыз қызметкер, отыз бес маман.*

Аударыңыздар.

Один человек. Несколько вопросов. Сколько денег? Приличное количество студентов. Немного книг. Мало времени. Разные нации. Сколько городов? Сколько человек?

5-жаттығу. *Тексеріңіздер:*

Он бір балалар. Екі әріптестер. Жиырма бес оқушылар. Отыз жеті кітаптар. Біршама адамдар. Бірталай қыздар. Көп мамандар. Көп мамандықтар. Аз қалалар. Аз ұлттар. Біраз көшелер. Бірталай бастықтар. Қырық ұлдар.

6-жаттығу. *Сөздерді тәртібімен жазыңыздар:*

Студент, жеті; әріптес, үш; бес, дос; он, адам; күн, жеті; жоғарғы білім, екі; сұрақ, төрт; алты, оқулық; бұйрық төрт; өкім, сегіз; бастық, екі; алты есепші, қаржыгер сегіз, он бағдарламашы; байланысшы, он екі; орындық сексен үш.

7-жаттығу. *Мына сандарды оқыңыз.*

1, 3, 5, 9, 6, 4, 7, 2, 8, 10, 11, 24, 36, 45, 57, 68, 76, 93, 105, 1974, 1998, 2000, 2011.

Әрбір сабақтың тақырыбына байланысты түрлі өлеңдер мен ойындар (балалар әдебиетінен болса да) қолданылады. Аптасына екі рет болатын сабақта уақытты үнемі пайдаланып, ән айтуға, қазақтың ұлттық билері (мысал, «Қара жорға», «Қамажай», т.б.) жайында қызығушылықтарын танытып, оларды орындауға да тырысады.

Студенттердің әр тақырыпты мүмкіндігінше есте сақтау үшін сабақ үнемі дәрісте ғана емес, сонымен қатар университеттен шығып, университет аумағында, яғни далада өзге студенттермен, қызметкерлермен танысу арқылы да өтеді. Оны келесі сабақта талқылап, өз пікірлерін білдіріп жатады.

Ерекше атап өтетін жайт, әр сабақтың басында мемлекетіміздің әнұранын орындауға, сабақтың соңында қазақ тіліндегі бір әнмен аяқтауды әдетке айналдырғаны.